

Fair Distribution of Subsidies: A Public Participation Framework

Ali Mostafavisani^{1*}

1- Department of Islamic Economics, Research Institute of Islamic Studies in Human Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

(* Corresponding Author Email: mostafavisani@um.ac.ir)

Received:	Revised:	Accepted:	Published:
Citation: (2026). Fair distribution of subsidies: A public participation framework. <i>Islamic Studies in Humanities</i> , 1(1), https://doi.org/.....			

Extended Abstract

Introduction

The realization of justice has been one of the most significant aspirations of the Islamic Revolution, pursued through various instruments, including the distribution of support subsidies. In a broad sense, subsidies encompass all support costs and government assistance. While different economic approaches exist regarding subsidy distribution mechanisms, the traditional welfare economics approach views deprivation and poverty primarily as income-based elements. Consequently, the preferred policy in this view is the direct distribution of subsidies to increase the income of the poor. This perspective aligns with the logic of public administration, which is abstract, top-down, and centralized. However, research and experiences in developing countries indicate that poverty is not solely an income issue; rather, it is a multidimensional, complex, and context-based problem. Furthermore, Islamic thought suggests that the primary burden of establishing justice rests on the people. Martyr Sadr, in his theory of social justice, outlines the principle of "Public Takaful" (mutual social responsibility), which represents the intersection of justice-seeking views and public participation. This principle is considered the best form of intervention for socializing the realization of social justice. Therefore, this study aims to develop a conceptual framework for the role of the people in the fair distribution of subsidies, moving beyond the traditional state-centric models.

Methodology

This research employs a descriptive-analytical approach to examine the conceptual framework of subsidy distribution. Given that the general policies of the Resistance Economy explicitly emphasize the pivotal role of the people in economic processes and the promotion of social justice through targeted subsidies, the study investigates different formats and methods of granting subsidies. The research process involves analyzing two distinct currents: the current of cash and direct payments, and the current of deprivation alleviation through empowerment. The study first reviews the definition and position of subsidies in the economy. It then critically analyzes the "Basic Universal Income" or direct cash payment approach, highlighting its theoretical foundations and practical limitations. Subsequently, the research explores the "Empowerment Approach," which emphasizes public participation. To validate the proposed framework, the study reviews global and domestic models of participatory poverty alleviation, such as the Basic Development Needs (BDN) approach, social funds, and the "Nesha" model of the Alavi Foundation. The study utilizes library research and reviews existing literature in development economics and Islamic economic thought to construct its arguments.

Findings

The research findings indicate significant inefficiencies in the traditional approach of direct income support. This approach, often manifested as Universal Basic Income (UBI), assumes that poverty is homogenous and can be solved simply by distributing cash. However, critics argue that the poor are not a homogenous group, and the causes of poverty vary in direction and intensity. Amartya Sen's capability approach highlights that poverty is the deprivation of capabilities to live a good life, not merely a lack of income. Empirical evidence suggests that direct cash payments may not result in optimal consumption; for instance, funds intended for nutrition may be spent on non-nutritious items. Furthermore, in cases of addiction or structural uncertainty, cash handouts can lead to the prosperity of undesirable markets rather than welfare improvement. In contrast, the study finds that the government's centralized, top-down management style lacks the flexibility and local knowledge required to address multidimensional poverty. This failure necessitates a shift toward a participatory model where the "third

sector" (people and NGOs) plays a crucial role. The findings highlight seven advantages of the popular sector over the government, including creativity in support methods, flexibility, specialized local knowledge, and higher trust among the people.

The study identifies several successful models of public participation:

- 1- **Basic Development Needs (BDN):** A WHO-designed approach where people identify and prioritize their problems, and the government supports the implementation of solutions. This shifts the people's role from service recipients to active participants.
- 2- **Combination of Micro-finance and Social Mobilization:** This model focuses on organizing the poor and developing their collective capacities before providing financing, moving away from the passive recipient model.
- 3- **Social Funds:** These mechanisms channel resources to small-scale projects managed by local communities, operating with a high degree of independence from bureaucratic procedures.
- 4- **The "Nesha" Model (Alavi Foundation):** This comprehensive plan for regional progress relies on the "Ladder of Participation," aiming for spontaneous public participation. A key structural element is the "Progress Canon," where local trustees facilitate the creation of a participatory progress document rooted in the community's specific needs.

Discussion and Conclusion

The analysis demonstrates that resolving the issue of multidimensional poverty requires exiting the traditional state management paradigm. Traditional governments, due to their abstract and simplified view, cannot comprehend the complexities of poverty. The "income fetishism" prevalent in mainstream economics, which assumes welfare is solely improved by cash benefits, fails to account for the heterogeneous nature of poverty. The conclusion of this research is that fair distribution of subsidies involves shifting from a "top-down" planning model to a "bottom-up" approach based on public participation. In this framework, subsidies should not be limited to cash but should be distributed through a spectrum of channels—such as schools, mosques, and charities—tailored to the specific type of deprivation. The role of the people must evolve from being passive "clients" of the government to active "agents" in planning, monitoring, and executing deprivation alleviation programs. Ideally, the government should act as a facilitator, leveraging the capacity of social organizations and local communities to ensure accurate targeting and effective support. The implementation of models like the Nesha pattern confirms that institutional designs can successfully engage people in the development process, thereby operationalizing the Islamic principle of Takaful and ensuring a more just and effective distribution of resources. Ultimately, socializing the subsidy system means understanding that support must be local, diverse, and managed by local NGOs to effectively address the multidimensional reality of poverty.

Keywords: Deprivation alleviation, Empowerment, Multidimensional poverty, Public Takaful, Universal basic income

توزیع عادلانه یارانه‌های حمایتی: توسعه چارچوب مفهومی مبتنی بر مشارکت مردمی

علی مصطفوی ثانی^{۱*}

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۲

چکیده

تحقق عدالت از جمله مهم‌ترین خواسته‌های انقلاب اسلامی بوده است که از طریق ابزارهای مختلفی من جمله توزیع یارانه‌های حمایتی پیگیری شده است. یارانه‌ها در معنای عام خود شامل همه هزینه‌های حمایتی و کمک‌های دولتی می‌شود. برای این منظور تلاش خواهد نمود تا با نقد رویکرد سنتی اقتصاد رفاه که فقر را صرفاً مسئله‌ای درآمدی می‌داند، بر نگاه «چندبعدی و مشارکتی» به فقر تأکید دارد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و نقش مردم در فرآیند توزیع یارانه‌ها را بررسی می‌کند. دو رویکرد «پرداخت نقدی مستقیم» و «توانمندسازی برای رفع محرومیت» تحلیل شده و با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و الگوهای جهانی و بومی مانند صندوق‌های اجتماعی و مدل «نشا» چارچوب مفهومی مشارکت مردمی در توزیع عادلانه یارانه‌ها تدوین شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که رویکرد سنتی پرداخت نقدی مستقیم در رفع فقر ناکارآمد است، زیرا فقر پدیده‌ای چندبعدی، پیچیده و زمینه‌محور است و تنها با افزایش درآمد برطرف نمی‌شود. بر اساس دیدگاه توانمندی «آمارتیا سن»، فقر ناشی از محرومیت در قابلیت‌های زندگی مطلوب است نه صرفاً کمبود پول. در مقابل، مدل مشارکتی که بر نقش مردم و سازمان‌های غیردولتی تکیه دارد، انعطاف‌پذیری، خلاقیت، دانش محلی و اعتماد اجتماعی بیشتری ایجاد می‌کند. نمونه‌های موفق این رویکرد شامل الگوهای ترکیب تأمین مالی خرد و بسیج اجتماعی، صندوق‌های اجتماعی و مدل «نشا» است که همگی بر مشارکت فعال مردم در تصمیم‌گیری و اجرای برنامه‌های رفع محرومیت تأکید دارند. این پژوهش با نقد رویکرد سنتی دولتی در مدیریت فقر چندبعدی، بر لزوم گذار از برنامه‌ریزی «از بالا به پایین» به رویکرد «از پایین به بالا» مبتنی بر مشارکت عمومی تأکید می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که یارانه‌ها باید به جای توزیع صرفاً نقدی، از طریق کانال‌های متنوع و متناسب با نیازهای محلی توزیع شوند و نقش مردم از گیرنده منفعل به عامل فعال در شناخت، برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت تغییر یابد. دولت باید نقش تسهیل‌گر را ایفا کرده و مدل‌های مشارکتی را عملیاتی سازد تا یارانه‌ها به شکلی عادلانه، مؤثر و متناسب با واقعیت‌های چندبعدی فقر توزیع گردند.

کلیدواژه‌ها: تکافل عمومی، توانمندسازی، درآمد پایه همگانی، فقر چندبعدی، محرومیت‌زدایی

مقدمه

عدالت اجتماعی، آرمان همیشگی بشر و نوید ادیان الهی به‌خصوص اسلام بوده است که در شعارهای انقلاب اسلامی ایران تجلی یافته است و در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی (مانند بند ۴ و بند ۵) بر توزیع و هدفمندی یارانه‌ها بر مدار ارتقاء عدالت تأکید شده است. از طرف دیگر، برآیند اندیشه اسلامی نشان می‌دهد که بار اصلی برپایی عدالت بر عهده مردم است. امام خمینی بیان می‌کنند که «تنها با استقرار حکومت عدل اسلامی مورد تأیید و پشتیبانی مردم و با شرکت فعالانه همه ملت است که می‌توان خرابی‌های عظیم فرهنگی و اقتصادی و کشاورزی را که رژیم فاسد شاه به وجود آورده است، جبران نموده و نوسازی مملکت را به نفع طبقات زحمت‌کش و مستضعف آغاز نمود» (Khomeini, 1989). شهید بهشتی نیز با استناد به آیه «لَيَقُومَنَّ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (سوره حدید، آیه ۲۵)، مسئولیت اقامه عدالت را بر عهده مردم می‌داند (Beheshti, 2011). نگاه مردمی‌سازی عدالت اجتماعی در اندیشه شهید صدر نظام‌یافته و به‌شکل عملیاتی تبیین می‌شود. شهید صدر در تبیین نظریه خود ناظر به عدالت اجتماعی بیان می‌کند که عدالت اسلامی مبتنی بر دو اصل عام است (Sadr, 2008).

۱- اصل تعادل و توازن اجتماعی

۱- پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

(*)- نویسنده مسئول: mostafavisani@um.ac.ir

۲- اصل تأمین اجتماعی (که این اصل دارای دوسویه است)

۱-۲- بُعد و سویه دولتی: اصل درآمدهای اختصاصی دولت در تأمین معیشت عمومی

۲-۲- بُعد و سویه مردمی: اصل تکافل عامه و همگانی

اصل تکافل عامه در اندیشه شهید صدر را می‌توان تلاقی نگاه عدالت‌خواهانه و از طرفی دیگر، ناظر به ساحت مداخله و مشارکت مردمی دانست. به عبارت دیگر، اصل تکافل را می‌توان بهترین نوع مداخله برای مردمی‌سازی تحقق عدالت اجتماعی دانست. حسب آنچه بیان شد، می‌توان نتیجه گرفت که اقامه عدالت در جامعه اسلامی علاوه بر اینکه وظیفه دولت است؛ اما بُعدی مردمی نیز دارد و بدون مشارکت مردم، امکان تحقق واقعی عدالت میسر نیست. می‌توان الگویی از حکمرانی اقتصادی را نشان داد که توان و ظرفیت نقش‌آفرینی مردم برای تحقق عدالت را ارتقاء دهد و از طرفی موجب ایجاد شکست همکاری نیز نمی‌شود. براین اساس شاید بتوان نشان داد که چگونه با تغییر الگوی حکمرانی می‌توان اثرات متفاوتی از نقش، جایگاه و شیوه تعاملی مردم در تحقق عدالت را متصور شد.

پیشینه پژوهش

در چند سال گذشته، مقالات متعددی در حوزه مردمی‌سازی اقتصاد نوشته شده است و هر یک از منظری وارد این حوزه شده‌اند که با توجه به ساختار این پژوهش، صرفاً مقالاتی که به سطح کاربرد و عملیاتی ساختن ایده اقتصاد مردم‌بنیان، هم‌راستای این پژوهش می‌باشند، بررسی می‌شود. به عنوان نمونه، تنهایی مقدم و همکاران (۱۴۰۲)، مردمی‌سازی اقتصاد را به امکان مالکیت کارکنان هر بنگاه اقتصادی بر سهام بنگاه و ایجاد فضای نقش‌آفرینی صاحبان عوامل تولید (اعم از کار، سرمایه و ...) در اداره بنگاه می‌دانند. حسینی فرد و همکاران (Hosseini et al., 2024) بیان کردند که حاکمیت باید اجتماعات مردمی را به رسمیت شناخته و حتی بخشی از اختیارات خود را به آن‌ها واگذار نماید و حتی شکست‌های بازار با اجتماعات و هنجارهای ناشی از آن اصلاح می‌شود. صفاریان و انصاری پور (۱۴۰۳)، خطوط اصلی اقتصاد قرآنی برای تحقق اقتصاد مردمی را در این دیدند که ساختار لایه‌های تأمین اجتماعی ابتدا از خانواده، خاندان و خویشاوندان، عشیره، همسایه / هم‌صنف و اخوت ایمانی شروع شده و در صورت عدم کفایت به حاکمیت می‌رسد. ظهوریان (Zohorian, 2024)، مهم‌ترین مؤلفه‌های ایجاد الگوی پیشرفت روستایی مردم‌محور را انعطاف و عدم تمرکزگرایی، حاکمیت ارزش‌های دینی، اولویت‌بخشی به فرهنگ، محوریت نهادهای مردمی، مردم‌داری، عملیاتی بودن، فرهنگ کار متعالی و مشارکت فعالانه مردم دانست. مقصودی (Maqsoud, 2024) اعلام کرد که شیوه مردمی‌سازی در اقتصاد چین از طریق تکیه بر نهاد خانواده و تأسیس واحدهایی ذیل نظام مسئولیت خانوار در مواردی مانند زراعت خانوادگی، مالکیت اشتراکی، تعاونی‌های محلی و صندوق‌های تأمین مالی فراگیر می‌تواند الهم‌بخش مردمی‌سازی در ایران باشد. رشیدی (Rashidi et al., 2002) در تبیین تأمین اجتماعی در اقتصاد مردم‌سالار بیان کرد که ابداع تور ایمنی مرکب از انواع برنامه‌های ایمنی برای تأمین نیاز گروه‌های خاص تأکید می‌کند.

سازمان‌های بین‌المللی به اهمیت مشارکت مردمی در سیاست‌های حمایتی تأکید کرده‌اند مانند گزارش (United Nations UNDP Development Programme, 2019) در سال ۲۰۱۹ و ۲۰۲۱ به نقش نهادهای غیردولتی (بخش سوم) به‌ویژه در بخش‌های مربوط به دسترسی به خدمات اساسی در کشورهای در حال توسعه پرداخت و اشاره کرد که بیش از ۶۰ درصد از جمعیت‌های فقیر در کشورهای آفریقایی و جنوب آسیا به خدمات اساسی از طریق سازمان‌های غیردولتی دسترسی دارند. لوپس و همکاران (Lewis et al., 2020)، مروری بر نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در کاهش فقر، تأمین خدمات و مشارکت اجتماعی انجام دادند. مطالعه شارما و همکاران (Sharma et al., 2020) با مطالعه میدانی در هند نشان داد که پروژه‌های مشارکتی مبتنی بر جامعه، می‌تواند تأثیر مثبت و پایداری بر افزایش درآمد داشته باشد. مطالعه تیلور (Taylor, 2019) در مقایسه‌ای نشان داد که سازمان‌های بخش سوم در کشورهای آفریقایی به‌طور مؤثری در ارتقاء ظرفیت‌های محلی و کاهش فقر مشارکت داشتند، اما با چالش‌هایی مانند کمبود منابع مواجه بودند. برادهان و موخرجی (Bardhan & Mookherjee, 2006) و سیچینی (Cecchini, 2014) نشان دادند که برنامه‌های حمایتی بدون مشارکت مردمی ممکن است به‌جای کاهش فقر منجر به تمرکز منافع در دست گروه‌های قدرتمند و ناکارآمدی در توزیع منابع شوند. در پاسخ به این چالش، رویکردهای جدیدی مانند مشارکت مردمی^۱ و شکل‌گیری سیاست‌های مشارکتی^۲ به عنوان راهکاری برای بهبود عدالت توزیعی مطرح شده‌اند. مطالعات فانگ

1- Civic participation

2- Participatory policy-making

(Fung, 2006) و دریزک (Dryzek, 2010) نشان دادند که مشارکت جامعه در طراحی و اجرای سیاست‌های حمایتی، نه تنها به افزایش شفافیت و مسئولیت‌پذیری کمک می‌کند، بلکه باعث می‌شود که سیاست‌ها بهتر به نیازهای واقعی جامعه پاسخ دهند. به عنوان مثال، مطالعاتی مانند والگاسیندی (Vagliasindi, 2012) و کومار و همکاران (Kumar et al., 2017) به بررسی تأثیر مشارکت مردمی در توزیع یارانه‌های حمایتی (انرژی و غذا) پرداختند. این محققان نشان دادند که سیستم‌هایی که از روش‌های مشارکتی مانند جلسات شوراهای محلی، نظرسنجی‌های آنلاین و ابزارهای شفاف‌سازی دیجیتال استفاده می‌کنند، قادر به شناسایی دقیق‌تر گروه‌های نیازمند و کاهش سوءاستفاده از منابع بودند. مطالعه چاکرابارتی و دیگران (Chakrabarti et al., 2018) در هند نشان داد که استفاده از سیستم‌های مشارکتی برای توزیع یارانه‌های غذایی منجر به کاهش ۳۰ درصدی سوء استفاده و افزایش دسترسی گروه‌های کم‌درآمد شد.

در واقع، این پژوهش‌ها یا در انضمام با یک مسئله واقعی، سعی در فهم عملیاتی نقش مردم در اقتصاد داشته‌اند و یا به صورت نظری و تئوریک سعی در ساخت چارچوب مفهومی نحوه مداخله مردم در فعالیت‌های اقتصادی و نسبت آن با بخش خصوصی و دولتی داشته‌اند. همچنین مقالات و پژوهش‌های دیگری در مورد نقش مردم در بخش‌های دیگر مانند حوزه‌های اجتماعی یا مدیریتی نگاشته شده است که از ذکر آن‌ها در این بخش خودداری می‌شود. اگرچه در ادبیات بین‌المللی به بررسی نقش مردم در سیاست‌های توزیعی و حمایتی پرداخته شده است، اما این مسئله در ادبیات داخلی مغفول مانده است و چندان مورد توجه قرار نگرفته است و پژوهشی اختصاصی ناظر به نقش مردم در ارتقاء عدالت اقتصادی یا کاهش محرومیت و فقر اقتصادی مشاهده نشد.

مسیر و فرآیند پژوهش

از آنجاکه سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به طور صریح بر نقش محوری مردم و مشارکت آحاد جامعه در فرآیندهای اقتصادی تأکید دارد، همچنین بند چهارم سیاست‌های اقتصاد مقاومتی^۱ ناظر به ارتقاء عدالت اجتماعی از طریق اعطای هدفمند یارانه‌ها است، لذا این پژوهش، تلاش خواهد نمود تا چارچوب مفهومی نقش‌آفرینی مردم در توزیع عادلانه یارانه را رصد و تبیین نماید.

حسب این نگاه، این پژوهش در ادامه سعی خواهد نمود تا قالب‌ها، شیوه‌های متفاوت توزیع و اعطای یارانه‌ها، نتایج و بازیگران دو جریان ناظر به اعطای یارانه‌ها (اعطای نقدی و مستقیم، جریان اعطای یارانه‌ها از مسیر توانمندسازی) را بررسی نماید و به تبع الگوهای متفاوت نقش‌آفرینی مردم در این دو نگاه بررسی شود. در ادامه، ابتدا جایگاه یارانه‌ها در اقتصاد بررسی خواهد شد و سپس جریان نخست که قائل به پرداخت نقدی و مستقیم یارانه‌ها است، مورد بررسی قرار خواهد گرفت و سپس جریان محرومیت‌زدایی بر مدار توانمندسازی تحلیل خواهد شد و دلالت‌های این جریان ناظر به نقش مردم برای توزیع عادلانه یارانه‌ها بررسی خواهد شد.

تعریف یارانه‌ها در اقتصاد

شاید بتوان بازه گسترده‌ای از فعالیت‌های دولتی از راه‌اندازی نیروی پلیس تا معافیت‌های مالیاتی شرکت‌ها را جزء یارانه به حساب آورد^۲ و در واقعیت، رسیدن به یک تعریف مورد توافق از یارانه دشوار است. یارانه، طیفی از هدیه‌ها و بخشش‌های^۳ مستقیم تا پرداخت به مصرف‌کننده یا تولیدکننده را در برمی‌گیرد. همچنین یارانه‌ها ممکن است در قالب تأمین و فراهم کردن نهاده‌ها، زیرساخت‌ها و خدمات کم‌هزینه به وجود آید. در مقدمه طرح نظام هدفمند کردن یارانه‌ها در سال ۱۳۸۹ در مورد تعریف یارانه به این صورت آمده است:

«تعریف یارانه همیشه سیاست‌گذاران را دچار سردرگمی کرده است و بخشی از علت آن نیز می‌تواند این باشد که برای لفظ یارانه مصادیق فراوانی برشمرده شده است؛ اگر یارانه در معنای وسیع آن تعریف شود، حوزه وسیعی از فعالیت‌های دولت را شامل می‌شود. به عنوان مثال، چنانچه بر تعریف اقتصادی یارانه به معنای «نفعی تعلق گرفته به شرکتی یا کالایی ناشی از عمل دولت» معیار قرار گیرد، آنگاه می‌توان گستره وسیع و فراگیر از همه فعالیت دولت‌ها مانند خدمات آتش‌نشانی، پلیس و حفظ و ایجاد جاده‌ها و حتی آموزش ابتدایی و عالی را نیز شامل شود؛ زیرا وجود خدمات خوب آتش‌نشانی و ایمنی به طور مسلم حق بیمه پرداختی شرکت‌ها و مؤسسات را کم کرده و در نتیجه از هزینه‌های تولید آن‌ها کاسته است».

۱- بند چهارم سیاست‌های اقتصاد مقاومتی «استفاده از ظرفیت اجرای هدفمندسازی یارانه‌ها در جهت افزایش تولید، اشتغال و بهره‌وری، کاهش شدت انرژی و ارتقاء شاخص‌های عدالت اجتماعی»

2- Subsidy regulation and state transformation in North America, the GATT and the EU

3- Grants

علاوه بر این پیچیدگی و گستردگی معنایی باید متذکر شد که اغلب چندین اصطلاح برای توصیف کردن پرداخت‌های انتقالی پولی^۱ مورد استفاده قرار می‌گیرد: مانند یارانه‌ها^۲، حمایت^۳، امداد^۴، انتقال^۵ و یاری^۶ که علی‌رغم معنای مشترک و هم‌خانودگی با یکدیگر، کاربردهای متفاوتی در ادبیات اقتصادی و بودجه‌ریزی دارند.

در نهایت می‌توان گفت که اگرچه هیچ‌گونه تعریف واحدی از یارانه بین اقتصاددانان یا دیگر کاربران این واژه ندارد، اما پرداخت یارانه در اقتصاد بر مبنای اصول و دلالت‌هایی انجام می‌گیرد که این دلالت‌ها قابل احصا و شناسایی هستند. حسب این موضوع، پرداخت یارانه بر مدار یکی از چهار نوع زیر انجام می‌گیرد:

۱- پرداخت یارانه، مابه‌ازاء صرفه‌های خارجی مثبت^۷

۲- پرداخت یارانه به منظور حمایت و کمک^۸

۳- پرداخت یارانه به منظور تشویق

۴- پرداخت یارانه به مثابه نوعی سرمایه‌گذاری اجتماعی

آنچه این پژوهش بر آن تمرکز خواهد نمود، در واقع یارانه‌های حمایتی است که برای حمایت و کمک دولت به اقشاری از جامعه برای افزایش رفاه یا خروج از فقر استفاده می‌شود. حسب این نگاه، هرگونه مداخله دولت برای حمایت‌های اجتماعی ذیل یارانه‌های حمایتی است که نه به دلیل صرفه خارجی است و نه برای تشویق، بلکه صرفاً از منظر وظیفه و تکلیف دولت برای تأمین حداقل‌های زندگی است^۹. این مسئله در لایحه‌های بودجه سالانه نیز آشکار است، کما اینکه معمولاً تبصره ۱۴ بودجه سالانه، همه انواع هزینه‌ها و مخارج حمایتی دولتی را ذیل یارانه‌های حمایتی نشان می‌دهد که جمع آن تمام سرفصل‌های حمایتی دولت از جمله پرداخت نقدی یارانه‌ها، یارانه‌های درمانی پرداختی به بیمه‌ها، یارانه‌های غیرنقدی و بودجه سازمان‌های حمایتی و طرح‌های حمایتی دیگر را در بر می‌گیرد.

ارتقاء عدالت اقتصادی بر مدار حمایت‌های مستقیم درآمدی

نگاه سنتی، فقر، نابرابری یا رفاه را از دریچه درآمد تحلیل می‌کند و متغیر اصلی کنترل یا بهبود وضعیت را درآمد تصور می‌کرد. براین اساس، تمام شاخص‌های سنجش فقر، نابرابری و رفاه نیز منشأ و جنس درآمدی داشتند و به تبع سیاست‌های کاهش فقر یا ارتقاء رفاه نیز بر مدار جبران و ارتقاء درآمدی می‌چرخید. حسب این نگاه، پرداخت‌های انتقالی یا به تعبیری پرداخت مستقیم یارانه‌ها است که می‌تواند به بهترین شکل، شکاف درآمدی برای درمان نابرابری یا کاهش فقر باشد. در اقتصاد رفاه نیز تضمین حداقل درآمد خانوار از مسیر درآمد پایه همگانی بر همین اساس دنبال می‌شود.

این نگاه در برهه‌های مختلف در کشور ایران نیز پیگیری و سعی شد تا مسئله یارانه‌ها برپایه همین نگاه، به صورت درآمد پایه همگانی بین همه ایرانیان توزیع گردد. در سال ۱۳۸۹، فاز نخست هدفمندسازی یارانه‌ها در ایران بر همین اساس (یعنی پرداخت مستقیم و مساوی یارانه‌ها به مردم) اجرایی شد و تاکنون چندین اثر سیاست‌گذارانه که توسط نهادهای تصمیم‌ساز منتشر شده است، الگو و مدل مطلوب خود را درآمد پایه همگانی^{۱۰} دانسته‌اند. به عنوان مثال، در نامه ۴۰ اقتصاددان به دولت، این مدعا مطرح شده بود که حذف یارانه انرژی و به تبع آن پرداخت درآمد پایه همگانی، مؤثرترین راه تحقق عدالت اقتصادی است! یا سازمان برنامه در چارچوب اصلاح ساختاری بودجه کشور در محور «تأمین حداقل‌های معیشتی برای عموم مردم و اقشار آسیب‌پذیر و اصلاح یارانه‌های نقدی» بر این نکته تأکید می‌کند که:

1- Monetary transfers

2- Subsidies

3- Support

4- Assistance

5- Transfers

6- Aid

7- Positive externality

8- Support and aid

۹- آنچه در ادبیات اقتصاد اسلامی و روایات دینی ذیل عنوان حق‌المعلوم و یا وظیفه دولت برای ضمان اجتماعی ذکر می‌شود، معمولاً اشاره به این نوع از پرداخت‌های انتقالی بلعوض دارد.

10- Universal basic income

«برنامه‌ای ارائه خواهد شد که متضمن پرداخت نقدی به خانوارها از محل منابع پایدار و حداقل‌های معیشتی برای عموم مردم و مخصوصاً طبقات محروم را تضمین نماید. درواقع، تأمین درآمد پایه برای هر فرد ایرانی که مبتنی بر نظریات اقتصاد توسعه بوده و در برخی از کشورهای توسعه‌یافته دنیا نیز اجرا شده است؛ و ازسوی دیگر با آموزه‌های دینی و عدالت‌محور نیز سازگارتر است» (Management and Planning Organization, 2019) در طرح نجات اقتصاد ایران (بنای ایران) نیز تأکید می‌شود که برای تأمین منابع مالی پایدار جهت برقراری «درآمد پایه همگانی» به مقدار حداقل ماهانه معادل ۳۰ دلار برای هر ایرانی، هیچ نیازی به دریافت مالیات جدید وجود ندارد و صرفاً با توزیع «عادلانه» انرژی و استفاده از بازار متشکل انرژی می‌توان به این هدف رسید.

در تعریف طرح درآمد پایه همگانی می‌توان گفت که درآمد پایه همگانی، پرداختی انتقالی و غیرمشروط به همه شهروندان است. درآمد پایه همگانی به معنای پرداخت بی‌قیدوشرط یک مقرری در دوره‌های مشخص به تمام افراد یک جامعه فارغ از هرگونه ملاک و معیاری است. پنج ویژگی اصلی این طرح عبارت‌اند از:

۱- بدون قیدوشرط^۱

۲- خودکار

۳- عدم وابستگی به میزان درآمد

۴- فردی

۵- به‌عنوان یک حق اجتماعی، هر فرد شهروند باید این درآمد را دریافت کند.

این درآمد ماهانه، همگانی و کلی است و نه هدفمند؛ یعنی به‌طور خودکار به تمام شهروندان، فارغ از شرایط فردی، دهکی (میزان ثروت، درآمد یا مصرف) آن‌ها داده می‌شود و بی‌قیدوشرط است؛ دریافت درآمد پایه به برآوردن هیچ شرطی نیاز ندارد.

ناکارایی ناظر حمایت‌های مستقیم درآمدی

این نوع نگاه به محرومیت‌زدایی در چند سال گذشته بسیار مورد نقد و بررسی قرار گرفته است که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد و نشان داده خواهد شد که می‌توان با عبور از این نگاه سنتی و صرفاً درآمدمحور که از مسیر ساده اعطای نقدی و مستقیم یارانه‌ها می‌گذرد، راهکارهای با کارایی و اثرگذاری بیشتری برای کاهش محرومیت‌های اقتصادی را دنبال نمود که مستلزم نقش‌آفرینی و مشارکت مردمی است.

نقد اول: عدم بسندگی ارتقاء درآمدی برای جبران محرومیت

با توجه به اینکه مسئله فقر یک مسئله همگن و یکسان بین همه فقرا نیست، نمی‌توان با پرداخت نقدی و مساوی یارانه‌ها به همه افراد، آمیدی به رفع فقر داشت. در واقع، همان‌طور که انسان‌ها همگن نیستند^۲ و نیازهای یکسانی ندارند، فقرا نیز همگن نیستند و جهت و شدت فقر در افراد و جوامع مختلف متفاوت است و نمی‌توان لزوماً با یکسان‌انگاری منشأ فقر و تقلیل همه ابعاد فقر به فقر درآمدی، با توزیع یکسان و علی‌السویه درآمد، فقر را حذف نمود و فقرا را تبدیل به طبقه‌ای برخوردار نمود.^۳

در واقع، نگاه یک‌بعدی به فقر چاره کاهش فقر را صرفاً در بالابردن درآمد یک خانوار و توزیع درآمد می‌بیند و در واقع ریشه فقر را فقدان درآمد کافی می‌داند که می‌توان با توزیع نقدی، آن را محو نمود. اما می‌توان گفت که تنها درآمد نیست که می‌تواند نشان‌دهنده فقر باشد و حتی در صورت کافی بودن درآمد (بالاتر بودن درآمد از خط فقر)، امکان دارد که خانواری از نوعی فقر رنج ببرد.

برای پرداخت‌های انتقالی و پرداخت یارانه مستقیم، حداقل چند ملاحظه اساسی می‌توان نام برد (Todaro & Smith, 2014):

۱- پرداخت‌های انتقالی را می‌توان در دو گروه پرداخت‌های مشروط و غیرمشروط دسته‌بندی نمود، پرداخت‌های غیرمشروط بدون نیاز به شناخت میزان استطاعت و احراز ویژگی‌های لازم، پرداخت انجام می‌گیرد، اما پرداخت‌های مشروط مبتنی بر سنجش و احراز و آزمون استطاعت انجام می‌گیرد و صرفاً به افراد حائز شرایط، پرداخت انجام می‌گیرد.

۲- یکسان‌انگاری و همگنی یا به تعبیر جامعه‌شناسی ایزومورفسم (یک‌ریختی و هم‌شکلی) انسان‌ها، یکی از مبانی نگاه درآمد پایه همگانی است.

۳- این مسئله به دفعات توسط نگاه‌های جدید به توسعه اقتصادی مورد تأکید قرار گرفته است، از جمله تودارو اسمیت (۱۳۹۴)، گیلیس، پرکینز، رومر و اسنودگراس (۱۳۹۱)

- اول اینکه چون منابع مالی مبارزه با محرومیت و فقرزدایی محدود است، لازم است که این منابع به‌طور مستقیم به طرف افرادی هدایت شوند که واقعاً فقیر هستند و نه به‌صورت غیرمشروط به همه اعطا شود.
 - دوم، مهم است افرادی که از منافع این برنامه‌ها سود می‌برند، کسانی باشند که در برنامه‌های امحای فقر شناسایی شده‌اند و به‌ویژه مهم است که این کمک‌ها نباید موجب شود که انگیزه فقرا در صورت دریافت کمک برای ساختن دارایی‌ها یا ادامه تحصیلات متوقف شود؛ (عواملی که می‌تواند آنان را به‌طور بالقوه از فقر برای همیشه رهایی بخشد و موجب وابستگی بیشتر آن‌ها به دولت نشود).
 - سوم، پرداخت یارانه مستقیم نباید مشمول افرادی که در فعالیت‌های اقتصادی با بهره‌وری مشغول هستند، بشود و این‌گونه سیاست‌ها باید محدود به فقرا شود. همچنین باید توجه داشت که راهکارهای دیگر غیر از پرداخت یارانه مستقیم، از جمله پرداخت در مقابل کار یا برنامه مواد غذایی در برابر کار، سیاست‌های بهتر و مفیدتری نسبت به کمک مالی مستقیم در برنامه‌های رفاه و تأمین اجتماعی است. از طرفی دیگر، نگرش نقدی کردن یارانه‌ها اگرچه بر فلسفه و دیدگاه آزادی انتخاب افراد استوار است، اما افراد معمولاً بهترین تشخیص را در مورد منافع خود نمی‌دهند. ضمن اینکه لزوماً هدف اعطای یارانه لزوماً افزایش آزادی انتخاب افراد نیست؛ بلکه هدف پرداخت یارانه توسط دولت، یک نوع اصابت خاص یا به عبارت دیگر، یک کارکرد اجتماعی خاص مانند داشتن یک جامعه سالم است. به‌عنوان مثال، اگر «یارانه سلامت و بهداشت»، به هر نفر به‌صورت نقدی پرداخت شود، امکان دارد که افراد براساس هدفی که دولت داشته است، آن را هزینه نکنند و این یارانه را برای امور دیگری غیر از حوزه بهداشت و سلامت مصرف کنند و این خودبه‌خود به معنای انحراف از نقطه اصابت مد نظر سیاست‌گذار است.
- در سطح نخبگانی اقتصادی نیز با جریان جهانی روبه‌رو هستیم که جوزف استیگلیتز آن را «بت‌وارگی درآمد» یا «خرافه درآمدی» نامید. براساس این باور خرافی، «رفاه افراد از طریق نقدی کردن مزایا و کمک‌ها؛ و مختار بودن در نحوه خرج کردن آن، ارتقاء می‌یابد». این موضوع که به‌نوعی بهره‌گیری از سازوکارهای بازار در امور رفاهی است، مورد استقبال بسیاری از اقتصاددانان جریان اصلی داخل و خارج از کشور قرار دارد؛ بنابراین آن‌ها نیز از تغییر یارانه‌ها به‌صورت نقدی حمایت می‌کنند.
- در برخی شرایط، تخصیص مستقیم کمک‌های نقدی ممکن است که نتایج مطلوب سیاست‌گذار در تأمین کالاها و خدمات اساسی برای آحاد جامعه را محقق نسازد. برای نمونه، در جوامعی که با چالش‌هایی مانند اعتیاد سرپرستان خانوار مواجه هستند، پرداخت نقدی یارانه به خانوارهای دارای مشکلات مشابه، علاوه‌بر تحمیل هزینه‌های قابل توجه به دولت، ممکن است که دستیابی به اهدافی چون ارتقاء رفاه عمومی و تحقق عدالت اجتماعی را با دشواری مواجه کند. در چنین مواردی، ارائه خدمات حمایتی غیرنقدی از قبیل خدمات بهداشتی - درمانی، آموزشی، و نیز کمک‌های معیشتی مانند غذا و مسکن، می‌تواند با کارایی بیشتر و هزینه کمتری به اهداف یادشده نائل آید (Raghfar & SorkhehDehi, 2011).
- در شرایط کنونی اقتصاد ایران که با محدودیت اطلاعاتی و ناطمینانی‌های ساختاری همراه است، دولت قادر به تشخیص کامل همه عوامل مؤثر بر رفاه خانوارها نیست. از این‌رو، پرداخت‌های نقدی نه‌تنها ممکن است با هزینه‌های اجرایی بالاتری همراه باشد، بلکه می‌تواند به تشدید برخی ناترازی‌های اجتماعی از جمله رونق بازارهای نامطلوب و تضعیف انگیزه‌های فعالیت مولد بینجامد. در مقابل، توسل به شیوه‌های حمایتی غیرنقدی می‌تواند راهکار مناسب‌تری برای پرهیز از این چالش‌ها و هدایت منابع به سمت مصارف مطلوب باشد.
- تأکیدات گذشته بر کاهش فقر درآمدی، مبتنی بر این پیش‌فرض ضمنی بود که معیارهای فقر پولی به‌شکل مناسبی اینکه چه کسی فقیر است را شناسایی می‌کند؛ اما ادبیات تجربی روبه‌رشد کنونی نشان می‌دهد که ناسازگاری بین محرومیت‌های پولی و غیرپولی وجود دارد. کما اینکه پیدا کردن راه کمک کردن به فقرا بسیار پیچیده است و لزوماً یک مسیر، برای کمک به فقرا نباید ترسیم نمود. به‌عنوان مثال، در مورد امنیت غذایی صرفاً پرداخت مستقیم یارانه به فقرا کارا نیست. «همان پولی که فقرا برای غذا خرج می‌کنند، برای بیشینه‌سازی جذب کالری‌ها یا ویتامین‌ها صرف نمی‌شود. بلکه آن‌ها به‌جای خرید مواد غذایی پرکالری، مواد غذایی گران‌تر و خوش‌مزه‌تر می‌خرند.» فارغ از دلایل این‌گونه تصمیم‌گیری، بنرجی (Banerjee, 2012) توصیه کرد که «دولت‌ها و مؤسسه‌های بین‌المللی باید به‌طور کامل در سیاست‌های خود بازاندیشی کنند و باید به سمت توزیع رایگان غذاهای غنی‌شده به مادران باردار و پدر و مادر کودکان کم‌سن‌وسال، فراهم‌آوردن غذاهای غنی‌شده از ریزمغذی‌ها و ایجاد شناخت در خانوارها ناظر به کیفیت مواد غذایی حرکت کرد.»

تودارو (Todaro & Smith, 2014) بیان می‌کند که آمارتیا سن در نفی نگاه تک‌بعدی و صرفاً درآمدی به مسئله فقرزدایی، ایده‌ای جدید مطرح کرد. در واقع، آمارتیا سن نشان داد که نمی‌توان فقر را تنها با سطح درآمد به صورت مناسب اندازه‌گیری کرد؛ بلکه فقر نسبت به زمان و مکان و محیط متفاوت، نسبی است. کما اینکه طرح مسئله فقر چندبعدی توسط سن (۱۹۸۵) از این منظر است. وی با مطرح کردن فقر قابلیت، محرومیت از قابلیت‌های داشتن یک زندگی خوب را به عنوان فقر مطرح نمود. در مطالعه (صداها‌های افراد فقیر) که تنها اندکی پیش از آغاز هزاره دید تکمیل شد، دیدگاه افراد فقیر از شرایط خود جمع‌آوری شد که این دیدگاه‌ها خود گواه ماهیت چندبعدی فقر است: «فقر مشتمل بر بسیاری از ابعاد درهم‌تنیده است. نخست، هرچند فقر به ندرت راجع به فقدان یک چیز خاص است، اما حد پایین فقر، فقدان غذا است. دوم، فقر دارای ابعاد روانی با اهمیتی است که کم‌توانی، خشونت، وابستگی، شرم و احساس حقارت از مصادیق آن هستند. سوم، افراد فقیر دارای محدودیت در دسترسی به زیرساخت‌های اساسی مانند جاده‌ها، حمل‌ونقل و آب پاکیزه هستند. چهارم، افراد فقیر به این نتیجه رسیده‌اند که آموزش می‌تواند راهی برای گریز از فقر باشد. پنجم، فقر سلامت و بیماری تقریباً در همه‌جا به عنوان منبع فلاکت مطرح است. در نهایت، افراد فقیر به ندرت درباره درآمد حرف می‌زنند، اما در عوض تمرکز صحبت ایشان روی مدیریت دارایی‌ها (فیزیکی، انسانی، اجتماعی و محیطی) به عنوان راهی برای فائق آمدن بر آسیب‌پذیری‌های خویش است» (Narayan et al., 2000).

سن بیان کرد که صرف داشتن منابع برای مطلوبیت یافتن کافی نیست؛ بلکه این کارکردها و قابلیت‌ها است که به مطلوبیت منجر می‌شود؛ بنابراین چنانچه قابلیت استفاده از منابع در یک فرد وجود نداشته باشد و نتواند آن‌ها را به یک کارکرد تبدیل نماید، مطلوبیتی از در اختیار داشتن آن منابع به دست نخواهد آورد. برای کاهش فقر، رویکرد قابلیت طرفدار افزایش قابلیت‌های افراد است و نه لزوماً افزایش درآمد فقرا. حسب این نگاه، رویکرد فقر چندبعدی، سیاست‌هایی ناظر به کاهش فقر با نگاه کلی‌نگر را در پیش می‌گیرد و انواع مختلفی از محرومیت‌ها را به صورت هم‌زمان مدنظر دارد و به این ترتیب «فقر به صورت شرایط انسانی تعریف می‌شود که ضعف در بسیاری ابعاد زندگی را در بر می‌گیرد. این ابعاد عبارت‌اند از گرسنگی، بیماری، سوء تغذیه، بیکاری، سرپناه نامناسب، فقدان آموزش، آسیب‌پذیری، کم‌توانی، مطرود بودن اجتماعی و امثال آن» (Ravallion, 1998).

آنچه تاکنون از منظرهای مختلف بیان شد، نشان‌دهنده آن است که از طرفی، مسئله فقر و رفاه یک مسئله پیچیده^۱ و چندبعدی است و از طرفی دیگر، راه‌حل‌های ساده‌سازی شده مانند پرداخت نقدی یارانه‌ها یا پرداخت انتقالی مستقیم، به‌تهایی نمی‌تواند که مشکل فقر یا نابرابری را برطرف سازد، بلکه عوارضی نیز خواهد داشت.

به عبارت دیگر، در طول چند سال اخیر، تعریف و تفسیر فقر و نابرابری چه از منظر اثرگذاری و چه از منظر شیوه اعطا تغییر نموده و از تمرکز صرف بر «فقر درآمدی» به سمت «فقر قابلیت» و «محرومیت از توانایی‌های اساسی» و فقر چندبعدی تحول یافته است و حتی روش‌های سنجش فقر نیز از این تغییر تعریف بی‌تأثیر نمانده است و هم‌اکنون بسیاری از کشورها به سمت سنجش شاخص‌های فقر چندبعدی حرکت کرده‌اند و به تبع سیاست‌ها و روش‌های مقابله با فقر و نابرابری و محرومیت به سمت پیچیده دیدن فقر، سیاست‌گذاری‌های همه‌جانبه و کل‌نگر و تغییر ریل سیاست‌گذاری رفاهی از مداخلات مستقیم به سمت مداخلات غیرمستقیم حرکت کرده است.

نقد دوم: لزوم توجه شیوه و روش توزیع یارانه‌ها

آنچه مشخص است، مداخلات رفاهی و حمایتی علاوه بر متعلق توزیع (درآمد، کالا یا فرصت یا ...)، شیوه و روش اعطا نیز از اهمیت برخوردار است (Akbari et al., 2016). اینکه یارانه توسط دولت پرداخت شود یا اینکه نهادهای بخش سوم مانند ثمن‌ها یا خیریه‌ها در فرآیند رسیدن این حمایت‌ها به مستحقان مداخلاتی داشته باشند، در نتایج نهایی اثرگذار است. به عنوان مثال، یارانه‌های مستقیم و غیرمشروط دولتی با یارانه‌های مشروط^۲ از نظر اثرات اجتماعی کاملاً متفاوت هستند، در واقع مسیر پرداخت یارانه در اصابت دقیق‌تر یارانه‌ها اثرگذار است،

۱- از منظر اسلامی نیز، اصل تأمین حداقل‌های کرامت انسانی برای آحاد جامعه، اصلی اسلامی و ارزشی است که در اقتصاد اسلامی از این مسئله به "حد عفاف و کفاف" سخن گفته شده است و این نگاه در اندیشه شهید صدر، امام موسی صدر و آیت الله مهدوی کنی نیز موجود است. حد عفاف و کفاف، حد معیشت حداقلی اسلامی است که در آن فرد به واسطه عایدات، کفاف زندگی خود را تأمین می‌کند. این حد کفاف در روایات مختلفی تعریف شده است.

۲- در بعضی از کشورهای آمریکای جنوبی پرداخت یارانه نقدی به سرپرست خانوار مشروط و منوط به شرکت فرزندان در کلاس‌های مدرسه و حضور افراد خانواده در برنامه‌های سلامت محور است.

به‌عنوان مثال، اختصاص یارانه به شیر و توزیع آن در مدارس، اثرات بسیار متفاوتی با توزیع نقدی یارانه شیر به همه خانوارها خواهد داشت. حسب این نگاه، یارانه‌ها چه در مقام اعطا و چه در مقام شیوه اعطاء، همگن و دارای یک اثر واحد نیست.

بر این منوال می‌توان گفت که توزیع یارانه با وساطت خیریه‌ها یا دیگر نهادهای مردمی بسیار متفاوت از توزیع یارانه توسط دولت و نهادهای دولتی است؛ لذا استخراج فهرست و لیست مناسبی از کانال‌های توزیعی می‌تواند مشکلات کنونی توزیع یارانه در عدم اصابت دقیق یارانه‌ها برای کاهش فقر را مرتفع سازد.

حسب این موضوع، در عرصه پرداخت یارانه‌ها این سؤالات مهم می‌شود که یارانه‌ها به چه شکل و از چه کانال‌هایی باید توزیع شود؟ بازیگران این عرصه چه کسانی باید باشند؟ واسطه‌ها چه کسانی هستند؟ طبیعتاً این رابطه‌ها نیازمند طراحی است و نباید یارانه پرداختی توسط دولت با یارانه پرداختی توسط سازمان‌های مردم‌نهاد یا روش‌های دیگر حمایت را همگن فرض نمود. تنوع بازیگران عرصه یارانه‌ها خود برآمده از عدم همگنی بین روش‌ها و انواع پرداخت یارانه است و این بازیگران هستند که در روش‌های مختلف می‌توانند براساس سازوکارهای مختلفی به اعطای یارانه اقدام می‌کنند.

شکست دولت در رفع محرومیت براساس مداخلات مستقیم و درآمدی

براساس آنچه در دو بخش قبل ذکر شد، از طرفی مسئله فقر یک مسئله پیچیده و زمینه‌محور و چندبعدی است و صرفاً با پرداخت نقدی یارانه، امکان رفع فقر نیست و از طرفی دیگر، کانال توزیع نیز بر اثرگذاری و اصابت دقیق‌تر آن بسیار اثرگذار است. حال سؤال این است که آیا دولت‌ها می‌توانند این حد از پیچیدگی، زمینه‌محوری و تکثر را در برنامه‌ریزی خود لحاظ نمایند؟ حسب تجربه و استدلال‌های مختلف انجام‌گرفته، دولت‌ها تمایل و توان چندانی برای این نوع اثرگذاری اجتماعی ندارند. لذا نیاز است تا برای موفقیت محرومیت‌زدایی و ارتقاء عدالت در جامعه، طراحی‌های نهادی و ساختاری متفاوت انجام گیرد.

بسیاری از پژوهش‌ها نشان داده است که چه در فرآیند توسعه و چه در فرآیند رفع محرومیت، وجود بخش سوم فعال در کنار بخش دولتی می‌تواند نقش اساسی در کاهش فقر و نابرابری اجتماعی داشته باشد. بریکنهف و همکاران (Brinkerhoff et al., 2007) بیان کردند که «موفقیت در توسعه را نه تنها وابسته به حضور یک بخش دولتی کارآ و بخش خصوصی چالاک، نیازمند یک بخش مردمی نیرومند نیز می‌باشد. درحالی‌که دولت‌ها بر قدرت خود برای دستیابی به نتایج تکیه می‌کنند و بخش خصوصی بر مبنای منطق بازار برای مبادلات خود استفاده می‌کند، بازیگران جامعه مدنی که در نهادهای مردمی مشغول‌اند، تلاش داوطلبانه خود را توسعه اجتماعی و اقتصادی دارند.» بخش مردمی بر بخش دولتی در رفع فقر حداقل در هفت مورد برتری دارد (Brinkenhof et al., 2007):

- خلاقیت و نوآوری در روش‌های حمایت
- انعطاف‌پذیری در برنامه‌ریزی و اجرا
- دانش فنی تخصصی از محیط عمل
- تمرکز بر خدمات محلی
- طراحی و پیاده‌سازی بهتر مدیریت منابع مشترک
- اعتماد و اعتبار بالاتر در بین مردم
- نمایندگی و شناخت بهتر نیازهای مردم

همه این مزایا باعث می‌شود که بریکنهف و همکاران (Brinkenhof et al., 2007) مدعی شدند که شاید بتوان نقش بیشتری برای بخش مردمی در فعالیتهای دولتی و حتی بازاری در نظر گرفت.

در الگوی رایج حکمرانی دولتی، برنامه‌ها و تحویل خدمات به‌صورت بالا به پایین و براساس سازوکارهای سلسله مراتبی غیرمنعطف انجام می‌گیرد. این موارد، سیستم را بسته می‌کند و هیچ محرک و تشویقی برای مشارکت شهروندان ندارد و این نگرش را القاء می‌کند که شهروندان باید به مدیران حرفه‌ای اعتماد کنند و دولت‌ها نیازهای مردم را به بهترین شکل می‌شناسند. این الگو، با توجه به ماهیت طراحی و ساختارش، شهروندان را تشویق می‌کند که نقش ارباب‌رجوع را صرفاً بپذیرند. در این نگاه، ارباب‌رجوع یک رابطه پسینی با دولت دارند و صرفاً دریافت‌کننده خدمات است. (Khanmohammadi, 2014)

دولت‌ها معمولاً گرفتار نوعی ساده‌اندیشی هستند و مسئله یارانه‌ها را به‌صورت بسیط و ساده می‌فهمند؛ یعنی یارانه را نقدی می‌دهند و یا به‌طور مستقیم به‌صورت کالایی به مردم پرداخت می‌کنند. در نگاه پرداخت مستقیم و نقدی یارانه‌ها به مردم معمولاً نقش مردم در زنجیره

ذی‌نفعان به دریافت‌کننده نهایی تقلیل می‌یابد. در واقع، در این نوع از توزیع یارانه‌ها، نرخ، میزان، ادوار و شرایط پرداخت توسط دولت تعیین می‌گردد و مردم صرفاً به‌مثابه یک ارباب‌رجوع، دریافت‌کننده خدمت (یارانه‌ها) هستند و نقشی منفعل در قبال این جریان حمایتی خواهند داشت.

نگاه دولتی و مردم‌بنیان، دو رویکرد متفاوت در محرومیت‌زدایی و کمک‌رسانی هستند. کلمات و مفاهیمی که در نگاه دولتی استفاده می‌شود، انتزاعی و کلی است، درحالی‌که نگاه مردم‌بنیان بر شخصی‌سازی کمک‌ها و حمایت تمرکز دارد. این رویکرد دوم، استقبال مردم را برای کمک به نیازمندان بیشتر می‌کند، زیرا افراد می‌توانند به‌طور مستقیم و شخصی به افراد نیازمند کمک کنند. به‌عنوان مثال، طرح اکرام محسنین کمیته امداد که کمک‌ها را به‌طور مستقیم به کودکان یتیم و بدسرپرست می‌رساند، نشان داده است که استقبال مردم از طرح‌های شخصی‌سازی شده بیشتر است. این تجربه‌ها حاکی از آن است که با طراحی‌های نهادی و استفاده از سازوکارهای توزیع مختلف، می‌توان کمک‌ها را عادلانه‌تر کرد و نیاز به حرکت دولت فراتر از مدیریت سنتی را نشان می‌دهد.

برای رفع فقر و اثربخشی یارانه‌ها، نیاز است که این مداخلات به‌شکل محلی و منطقه‌ای، از طریق نهادهای مردم‌نهاد و با توجه به شرایط خاص فقر و محرومیت انجام شود. یارانه‌ها نباید صرفاً نقدی یا کالایی و به‌صورت یکنواخت توزیع شوند، بلکه باید متناسب با نیازهای متفاوت (مانند خدمات بهداشتی، مشاوره و تسهیل‌گری) طراحی شوند. نزدیک‌تر شدن نهاد تصمیم‌گیر به فرد فقیر و افزایش مشارکت نهادهای مردمی، کمک می‌کند تا درک عمیق‌تری از پیچیدگی‌های فقر به دست آید. اگرچه دولت ممکن است که در ابتدا امکان چنین مداخلاتی را نداشته باشد، اما همکاری با نهادهای مردمی و طراحی نهادی مناسب می‌تواند به اصابت دقیق‌تر و مؤثرتر یارانه‌ها کمک کند.

چرخش سیاست‌گذاری رفاهی به سمت مشارکت مردم (رویکرد توانمندسازی)

شکست برنامه‌های متمرکز و سیاست‌های اجتماعی و رفاهی از بالا به پایین دولتی برای کاهش فقر از دهه ۱۹۷۰ میلادی بیشتر نمایان شد (Jabari, 2005). به‌طور کلی، دولت‌ها تمایل به ارلئه خدمات یکنواخت (یارانه همگانی، پرداخت مستقیم و ...) دارند. درحالی‌که فقرا در مکان‌های مختلف دارای نیازهای گوناگون هستند و به این دلیل می‌توان گفت که نتایج بیشتر برنامه‌های دولتی به فقیرترین افراد نمی‌رسد (Todaro & Smith, 2014). در واقع، این حد از اقتضایی، بومی و زمینه‌محوری در ادبیات اقتصاد متعارف، قابل فهم نیست و دولت‌های مرکزی به‌واسطه نوع تعاملاتشان، قدرت فهم این نوع پویایی در مسئله فقر یا رفاه را ندارند و لاجرم هرچه نهاد تصمیم‌گیر به فرد مدنظر نزدیک‌تر باشد، فهم دقیق‌تری از نحوه مواجهه با او خواهد داشت. نیاز است تا از مداخلات مستقیم و درآمدی دولت (در اثر ناکارآمدی این سیاست‌ها) به سمت حکمرانی شبکه‌ای و مشارکت مردمی برای کاهش فقر حرکت کرد.

اجتماع‌مداری^۱ و مشارکت مردم در سیاست‌گذاری‌های اجتماعی و رفاهی در سال‌های اخیر نوعاً همه حوزه‌ها و زمینه‌های توسعه را درنور دیده است، به‌نحوی که امروزه کمتر حوزه و برنامه توسعه‌ای را می‌توان یافت که این پسوند را با خود به همراه نداشته باشد، رفاه اجتماع‌مدار، توسعه اجتماع‌مدار و برنامه‌های فقرزدایی اجتماعی و مردمی، از این دست رویکردها هستند. در این رویکرد به فقرا نه به‌عنوان خدمات‌گیر و نفع‌بر برنامه‌های فقرزدایی بلکه به‌مثابه عامل و پایشگران این برنامه‌ها نیز نگاه می‌شود و فرصت چنین نقشی را برای آنان ایجاد می‌نماید (Jabari, 2005).

تودارو و اسمیت (Todaro & Smith, 2014) اشاره کردند که سازمان‌های غیردولتی، نقش مهمی در طراحی، تهیه و تدوین و اجرای برنامه‌هایی کاهش فقر دارند و دلیل این امر را تماس نزدیک با فقرا توسط این سازمان‌ها می‌دانند و از طرفی دیگر، این سازمان‌های مردم‌نهاد، انعطاف‌پذیری بسیار بالایی دارند و می‌توانند با توجه به نیازهای ویژه هر محل، اقدام به اجرای برنامه‌های مبتکرانه مطابق با شرایط محلی نمایند؛ لذا عملکرد این سازمان‌ها در مقایسه با بخش دولتی در نوآوری برای کاهش فقر و کارایی در اجرای سیاست‌های محرومیت‌زدایی بسیار بهتر است.

این تجربه نشان می‌دهد که سیاست‌های رفاهی و اجتماعی نیازمند مداخله و مشارکت مردم به انحای مختلف است که تأثیر بسیاری بر اثربخشی و کارایی اعطاء یارانه برای ارتقاء عدالت اجتماعی دارد. این نگاه در اندیشه اسلامی نیز مورد تأکید بوده است، کما اینکه در ادبیات اقتصاد اسلامی تأکید بر وظیفه هم‌زمان مردم و دولت برای تأمین حد عفاف و کفاف شده است. در اندیشه شهید صدر، مسئله تأمین

اجتماعی هم سویه دولتی دارد و هم سویه مردمی؛ حال آنکه نگاه متعارف، با ساده‌سازی و همسان‌انگاری همه انسان‌ها، به راهکار بسیطی مانند اعطای درآمد پایه همگانی توسط دولت بسنده می‌کنند.

از دو دهه پیش، رهیافت نوینی توسط شمار زیادی از کشورها به‌تدریج در پیش گرفته شد که بر مبنای آن، دولت‌ها بستر ساز بهبود شرایط زندگی فقرا شده و این جامعه‌های محلی هستند که راه ترقی خود را شناسایی و طی می‌کنند. این نگرش که تلفیقی از ارتقاء شرایط زندگی و توانمندسازی جامعه‌های محلی است، به‌عنوان راهکاری جدید برای مواجهه با چالش فقر مطرح می‌شود. در این پارادایم، صرف تزریق منابع مالی راهگشا تلقی نمی‌شود، بلکه بر «مهندسی اجتماعی» با همراهی و پشتیبانی بخش دولتی، سازمان‌های مردم‌نهاد و محلی، و نیز مشارکت فعال اعضای جامعه محلی تأکید ویژه دارد. این نگاه که به «توسعه اجتماعی محلی» معروف است، در واقع نوعی نگرش از پایین‌به‌بالا به مقوله توسعه است که محقق شدن آن عمدتاً از طریق سازمان‌های غیردولتی میسر می‌شود. شالوده این کار، سازمان‌دهی اجتماعی در سطح محلی است و مستلزم بسیج ظرفیت‌ها و توانمندی‌های درونی خود جامعه می‌باشد. عناصر اصلی در فرآیند توانمندسازی نیز به‌صورت «دسترسی به اطلاعات»، «مشارکت و درگیری فعال»، «پاسخگویی» و «ظرفیت‌سازی محلی» تعریف شده‌اند. در الگوی ایده‌آل توانمندسازی، تمرکز اصلی بر ایفای نقش تسهیل‌گری است، نه ارائه کمک‌های مستقیم؛ همچنین بر بهره‌گیری از نیروهای مشارکتی و سرمایه‌های اجتماعی که در خود ساکنان جامعه نهفته است، تأکید می‌شود (Sadeghi, 2010).

همان‌طور که ملاحظه شد، دولت‌ها به‌واسطه نگاه انتزاعی و کلان خود، امکان درک دقیقی از مسئله فقر و نابرابری ندارند و از طرفی دیگر، ابزارهای مورد استفاده دولت نیز توان تفکیک و اصابت دقیق برای کاهش فقر را ندارد. لذا نیاز است تا اساساً راهبردهای متفاوت و بدیعی برای مداخلات حمایتی و یارانه‌ای دولت طراحی شود تا از نگاه بالا‌به‌پایین و سازوکارهای سلسله‌مراتبی غیرمنعطف مرسوم در مداخلات حمایتی دولتی که شناختی بسیط از وضعیت دهک‌های مختلف درآمدی ایجاد می‌کند و هیچ محرک و تشویقی برای مشارکت شهروندان ندارد، فاصله گرفت، نوعی حکمرانی شبکه‌ای، غیرمتمرکز و با دید وسیع، ناظر به شناخت دقیق‌تر و مشارکتی‌تر اقشار مختلف مردمی داشته باشد که بتواند اصابت یارانه‌ای بهتری برای کاهش فقر و ارتقاء عدالت داشته باشد.

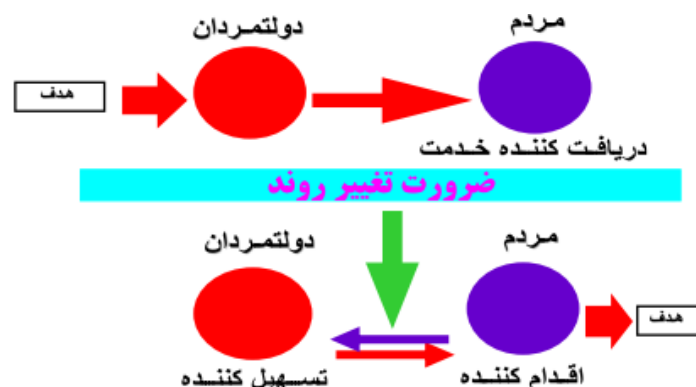
الگوهای مختلف مشارکت مردمی در محرومیت‌زدایی

بعد از درک عدم کارایی کافی بخش دولتی برای محرومیت‌زدایی، الگوهای بسیاری براساس مؤلفه‌هایی مردمی‌سازی محرومیت‌زدایی (با تأکید بر فقر چندبعدی) مانند قبول تنوع در راه‌حل‌ها، عبور از الگوی سلسله‌مراتبی به شبکه‌ای، انعطاف‌پذیری برنامه‌ای و مشارکت مستقیم مردمی طراحی و اجرا شده است. برای افزایش مشارکت مردم در فرآیندهای حمایتی و توانمندسازی، مدل‌های بسیار متفاوتی احصا و اجرا شده است. در واقع، این مدل‌ها متناسب با محتوا، نوع نیاز و شیوه مداخله و مشارکت مردم می‌تواند متفاوت باشد که در ادامه به بعضی از آن‌ها اشاره خواهد شد.

رویکرد نیازهای اساسی توسعه

این رویکرد که توسط سازمان جهانی بهداشت طراحی و در بیش از ۱۵ کشور مدیترانه شرقی اجرایی شده است، در بعضی از مناطق ایران نیز در برهه‌هایی اجرایی شد، بیشتر تأکید بر ابعاد فقر و محرومیت در زمینه سلامت دارد.

اساس این رویکرد، یک تغییر نگرش از روش سنتی برنامه‌ریزی و اجرای متمرکز، به مشارکت آحاد جامعه در راستای محور توسعه است، به‌طوری‌که خود مردم، مشکلاتشان را ارزیابی و شناسایی می‌کنند و سپس با اولویت‌بندی برنامه‌ها و طرح‌های مورد نیاز و تبیین راه‌حل‌های مناسب، از طریق سازمان‌های دولتی برای اجرای آن‌ها حمایت و پشتیبانی می‌شوند. بدیهی است که در این رویکرد، برنامه‌هایی در اولویت قرار می‌گیرد که باعث برقراری توسعه متوازن و پایدار و ارتقاء شاخص‌های سلامتی‌گردند (گزارش وزارت بهداشت در مورد طرح نیازهای اساسی توسعه). مشخص است که این طرح با خروج از منطق سنتی برنامه‌ریزی برای کاهش محرومیت به نقش برنامه‌ریزی، نظارت و همکاری مردم در راستای محرومیت‌زدایی قائل است و نقش مردم از دریافت‌کننده خدمات به اقدام‌کننده تغییر می‌کند.

شکل ۱- نمودار مفهومی میزان مداخله مردم در طرح نیازهای اساسی توسعه
(گزارش وزارت بهداشت در مورد طرح نیازهای اساسی توسعه)

اصول اجرایی این برنامه براین اساس است:

۱- سازمان‌دهی و مشارکت فعال مردم با گذراندن دوره‌های آموزشی و فراگیری مهارت‌های لازم

۲- جلب حمایت و همکاری ارگان‌های بین بخشی

۳- برنامه‌ریزی پایین به بالا: مردم طرح‌های کوچک و عملی را براساس نیاز منطقه، اولویت‌بندی و برنامه‌ریزی می‌کنند و برای دریافت پشتیبانی‌های لازم برای اجرا به ارگان‌های ذیربط دولتی ارائه می‌کنند.

۴- برقراری توسعه پایدار و ادغام یافته: مداخلات و طرح‌های مردمی براساس نیازهای محل زندگی و مصوبات شوراهای مردمی در راستای برنامه‌های ملی و منطقه‌ای طراحی و اجرا می‌شود.

ترکیب تسهیلات خرد با بسیج مردمی

با وجود سابقه چند دهه‌ای مدل اعتبارات خرد و کاربرد گسترده آن در محرومیت‌زدایی توسط کشورهای مختلف، الگوی تلفیقی «بسیج اجتماعی و اعتبارات خرد» که محور اصلی آن سازمان‌دهی خود فقرا است، به دهه ۱۹۹۰ و به تجربیات کشورهای جنوب آسیا در زمینه کاهش فقر بازمی‌گردد.

مدل اعتبارات خرد عمدتاً بر تأمین مالی فقرا و ایجاد سازوکارهای نهادی پایدار برای این منظور تمرکز دارد؛ درحالی‌که مدل بسیج اجتماعی، در درجه اول بر سازمان‌دهی و توسعه ظرفیت‌های جمعی فقرا تأکید می‌ورزد و سپس به مسائل تأمین مالی و توسعه مهارت‌های آنان می‌پردازد. بسیج اجتماعی در مفهومی گسترده، به معنای سازمان‌دهی افرادی است که در جامعه‌ای مشترک زندگی می‌کنند و حول اهداف مشخصی گرد هم می‌آیند. این فرآیند، پویا و مشارکتی تلقی می‌شود و به‌ویژه به توانمندسازی فقرا و گروه‌های اجتماعی حاشیه‌ای می‌پردازد تا بتوانند به شیوه‌ای پایدار، به ارتقاء اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی دست یابند.

در رویکردهای سنتی مبارزه با فقر، برنامه‌ریزی معمولاً به‌صورت یک‌طرفه و از خارج به جامعه هدف تحمیل می‌شد. در این روش، افراد فقیر صرفاً به‌عنوان دریافت‌کنندگان منفعل کمک‌ها در نظر گرفته می‌شدند و نقش فعالی در فرآیند تصمیم‌گیری یا اجرای برنامه‌ها نداشتند. در مقابل، رهیافت مشارکتی بر این باور است که راه‌حل پایدار برای مشکلات فقرا، حضور مستقیم و فعال آنان در تمامی مراحل (از طراحی و تدوین سیاست‌ها گرفته تا اجرای طرح‌ها و بهره‌مندی از منافع آن) است. این رهیافت دو هدف عمده را دنبال می‌کند: از یک سو، به دنبال دستیابی به رشد اقتصادی و برابری بیشتر است و از سوی دیگر، فرآیندهای دموکراتیک را در بین توده‌های مردم تقویت و تضمین می‌کند (Ahmad et al., 2018). براین اساس، در چارچوب رهیافت مشارکتی، فقرا باید به‌عنوان شرکا و عاملان اصلی در فرآیند فقرزدایی نقش‌آفرینی کنند، نه اینکه تنها دریافت‌کنندگان خدمات باشند. برای دستیابی به کاهش پایدار فقر، ضروری است که فقرا توانمند شوند تا خود، نقش اصلی را در بهبود شرایط زندگی‌شان ایفا کنند. مدل بسیج مردمی، توانمندسازی فقرا را از سه منظر توانمندسازی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جلو می‌برد.

صندوق‌های اجتماعی

این گونه از مدل‌های محرومیت‌زدایی در ایران نیز تا حدودی اجرا شده است و این گونه از صندوق‌ها در ایران با نام صندوق‌های توسعه محلی شناخته می‌شوند. صندوق‌های اجتماعی سازوکاری است که به واسطه آن، منابع بر طبق معیارهای از پیش تعیین شده به پروژه‌هایی که عمدتاً توسط سازمان‌های عمومی، خصوصی یا داوطلبانه (رسمی یا غیررسمی) محلی پیشنهاد می‌شوند، جاری می‌گردد. به عبارت دیگر، صندوق‌های اجتماعی به طور مستقیم پروژه‌های کوچک مقیاس را که توسط اجتماعی محلی مدیریت می‌شوند، تأمین مالی می‌کنند.

صندوق‌های اجتماعی نوعاً به عنوان کارگزاری‌های جدید، اغلب خارج از حوزه یک وزارتخانه شکل می‌گیرند، حتی در مواردی که در داخل وزارتخانه‌ای قرار داشته باشند، آن‌ها در برابر رویه‌های دیوان‌سالاری از سطح نسبتاً بالای استقلال عمل برخوردارند. این صندوق‌ها، مجموعه‌هایی با درجات متنوعی از خودجوشی، اقتدار در مسئولیت‌های اجرایی و مشارکت محلی تلقی می‌شوند (Carvalho et al., 2002).

الگوی نشاء بنیاد علوی

الگوی نشاء، یک طرح جامع آبادانی و پیشرفت مناطق محروم کشور است که توسط بنیاد علوی بنیاد مستضعفان کشور اجرا می‌شود.^۱ یکی از مهم‌ترین اصول این طرح، مسئله همیاری و مشارکت مردمی است. با توجه به اینکه مردم باید میدان‌دار پیشرفت باشند. توجه به مردم یا جامعه محلی، پیوستاری است که از حضور منفعل مردم محلی در پروژه آغاز شده و تا فعالیت و مشارکت خودجوش ایشان ادامه دارد. این پیوستار که در ادبیات برنامه‌ریزی و مدیریت مشارکتی به «نردبان مشارکت» شهرت دارد، عبارت است از:

شکل ۲- نردبان مشارکت

حالت ایده‌آل در این طرح، دستیابی به مشارکت خودجوش مردم در فرآیند محرومیت‌زدایی است. کانون پیشرفت محله/روستا، مهم‌ترین رکن ساختاری الگوی نشاء است؛ اعضای کانون توسط امین روستا که عنصری کاملاً مردمی و دغدغه‌مند به پیشرفت منطقه می‌باشد، انتخاب می‌شوند. کانون، مأموریت اتصال جامعه محلی زیرمجموعه به ظرفیت‌های فرامحلی را بر عهده خواهد داشت. نخستین و

1- <https://www.alavi-bonyad.com/%d8%b7%d8%b1%d8%ad-%d8%a2%d8%a8%d8%a7%d8%af%d8%a7%d9%86%db%8c-%d9%be%db%8c%d8%b4%d8%b1%d9%81%d8%aa/>

اولویت‌دارترین اقدام کانون، پیشرفت طراحی و اجرای مطالعات مشارکتی ناظر به تهیه سند پیشرفت محله/روستا خواهد بود. هدف از تهیه سند پیشرفت روستا، ایجاد یک تفاهم جمعی بین مردم به‌ویژه دغدغه‌مندان و فعالان روستا در مورد پیشرفت جامعه خودشان است تا براساس یک چشم انداز مشترک، انرژی خود را هم‌افزا و هماهنگ نموده و برای تحقق آن تلاش نمایند. همچنین در گام‌های دیگر از جمله اجرا و پیاده‌سازی، اقدامات لازم ناظر به سند پیشرفت و همچنین پایش، ارزیابی و بازخوردگیری نیز سازوکار مشارکت مردمی از طریق کانون‌های پیشرفت پیگیری می‌شود.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که مالیات‌ها یکی از مهم‌ترین پایه‌های سیاست‌گذاری مالی دولت هستند، روی دیگر آن یعنی یارانه‌ها جایگاه مهمی در نقش‌آفرینی دولت‌ها در اقتصاد دارند. یارانه، دایره گسترده‌ای از مخارج حمایتی و کمک‌های دولتی را در بر می‌گیرد که به اشکال مختلف بین ذی‌نفعان متفاوتی تقسیم می‌شود.

دو نگاه اصلی ناظر به جریان یارانه‌های حمایتی وجود دارد. نگاهی که قائل به توزیع مستقیم و نقدی این منابع یارانه‌ای بین آحاد جامعه است و نگاهی که قائل به هزینه‌کرد هدایت‌شده و آگاهانه برای توانمندسازی و محرومیت‌زدایی است.

مشخص است که رویکرد نخست که قائل به پرداخت مستقیم و نقدی تمام یارانه‌ها است، از چند جهت مورد نقد قرار گرفته است. از طرفی، بسیاری از پژوهش‌ها و تجربیات کشورهای درحال توسعه ثابت نموده است که فقر و محرومیت لزوماً یک پدیده پولی یا درآمدی نیست که بتوان با پرداخت یارانه نقدی، آن را جبران نمود؛ بلکه فقر یک مسئله چندبعدی، زمینه‌محور و پیچیده با دیگر ابعاد اجتماعی زندگی انسان‌ها است که نیازمند سیاست‌گذاری برای رفع فقر چندبعدی دارد. از طرفی دیگر، باید توجه داشت که حل مسئله فقر چندبعدی نیازمند خروج از شیوه حکمرانی و مدیریت دولتی سنتی است. مدیریت دولتی سنتی به واسطه اینکه نگاهی انتزاعی و بسیط و از بالا به پایین به برنامه‌ریزی برای کاهش محرومیت‌زدایی دارد، امکان شناخت و حل مسئله فقر چندبعدی را ندارد.

شکست این نگاه رفع محرومیت باعث شکل‌گیری ایده توانمندسازی محرومان شد. این نگاه که قائل به فقر چندبعدی، زمینه‌محور و پیچیده می‌باشد، قائل است که فرآیند حذف فقر باید با مشارکت خود فقرا و توسط خود ایشان انجام گیرد. در واقع، در این نگاه به جای برنامه‌ریزی بالا به پایین دولتی برای فقرا، با ایجاد و تشویق سازوکارهای مشارکت مردمی سعی می‌شود تا برنامه‌های محرومیت‌زدایی به زمین اجرا نزدیک شود و با مشارکت و همیاری و همکاری آحاد جامعه هدف، برنامه‌ریزی پایین به بالا برای رفع آن انجام گیرد. براین اساس یارانه‌ها را باید در طیفی از کانال‌های توزیع متناسب با نوع و ساختار محرومیت اعطا نمود که برآمده از تعامل بین نهاد دولت و نهادهای مردمی محلی است.

تجربه‌های مختلفی ناظر به این شیوه محرومیت‌زدایی انجام شده است و سازوکارهای نهادی متفاوتی برای مشارکت مردم در طراحی و برنامه‌ریزی برنامه‌های محرومیت‌زدایی در جهان و همچنین ایران انجام گرفته است که چند مورد آن مانند الگوی نشاء بنیاد علوی، صندوق‌های محلی، نیازهای اساسی توسعه معرفی شد.

References

- Ahmad, M., Hapsoro, D. S., & Yuni, S. (2018). Community-based poverty alleviation using participatory rural appraisal. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 78(6), 112-118. <https://doi.org/10.18551/rjoas.2018-06.12>
- Akbari, R., Torabzadeh Jahromi, M. S., & Habibi, M. (2016). Introduction to the Algorithm of problem situation analysis in justice research. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 9(1), 147-166.
- Banerjee, A., & Duflo, E. (2013). Poor economics. A radical rethinking of the way to fight global poverty. *Society and Economy*, 35(4), 573-587.
- Bardhan, P., & Mookherjee, D. (2006). Decentralization, corruption and government accountability. In *International Handbook on the Economics of Corruption*. Edward Elgar Publishing.
- Beheshti, S. M. H. (2011), *Islamic Republican Party, Speeches, Dialogues, Writings*. Tehran, Beheshti Foundation for the Publication of Works and Thoughts of Martyr Ayatollah Dr. Beheshti.
- Brinkerhoff, J. M., Smith, S. C., & Teegen, H. (2007). Beyond the "Non": The strategic space for NGOs in development. In *NGOs and the Millennium Development Goals: Citizen Action to Reduce Poverty*. New York: Palgrave Macmillan US. pp. 53-80.

- Carvalho, S., Perkins, G., White, H., Bahnson, C., Kapoor, A. G., & Weber-Venghaus, S. (2002). *Social Funds: Assessing Effectiveness*. A World Bank operations evaluation study Washington, D.C. : The World Bank.USA, 222
- Cecchini, S. (2014). Social protection, poverty and inequality: A comparative perspective. *Journal of Southeast Asian Economies (JSEAE)*, 31(1), 18-39.
- Chakrabarti, S., Kishore, A., & Roy, D. (2018). Effectiveness of food subsidies in raising healthy food consumption: Public distribution of pulses in India. *American Journal of Agricultural Economics*, 100(5), 1427-1449. <https://doi.org/10.22035/isih.2017.247>
- Dryzek, J. S. (2010). *The Politics of the Earth: Environmental Discourses*. 2nd ed. Oxford University Press.
- Fung, A. (2006). *Varieties of Participation in Complex Governance*. *Public Administration Review*, 66(s1), 66–75. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00623.x>
- Hosseinfard, S. M., Tohidinia, A., & Naderan, E. (2024). Community as an economic organizing beyond the duality of the state and the market. *Majlis and Rahbord*, 31(118), 259-294. <https://doi.org/10.22034/mr.2023.5458.5204>
- Imam Khomeini, S. R. (2006). *Sahifeh-ye Imam*. Institute for Arranging and Publishing the Works of Imam Khomeini. 22 volumes, Tehran, Iran.
- Jabbari, h. (2005). community-based approaches in poverty reduction programmes. *Refahj*, 5(18), 263-298. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-1940-fa.html>
- Khan Mohammadi, H., Vaezi, R., & Delshad Tehrani, M. (2014). Citizen participation model in public management based on Nahjolbalaghe's teachings. *Public Organizations Management*, 2(3), 25-48.
- Kumar, A., Parappurathu, S., Babu, S. C., & Joshi, P. K. (2017). Can better governance improve food security? An assessment of the public food distribution system in Odisha, India. *Food SECURITY*, 9(6), 1433-1445.
- Lewis, D., Kanji, N., & Themudo, N. S. (2020). *Non-Governmental Organizations and Development*. Routledge.
- Management and Planning Organization of the Country. (2019). *Budget Structural Reform Framework with an Approach to Severing Direct Budget Dependence on Oil*.
- Maqsoudi, H. R. (2024). Implications for popularization methods in the Chinese economic model. In V. Arshadi & R. Tanhaei Moghadam Golshikhi (Eds.), *Proceedings of Popularizing the Economy and Resistance Economy*. pp. 279–303. Research Institute for Islamic Studies in Humanities, Mashhad, Iran:
- Al-Sadr, M. B. (2008). *Encyclopedia of the Martyr Sadr*, Vol. 3. Center for Specialized Studies and Research of Martyr Sadr. Qom, Iran.
- Narayan, D., Patel, R., Schafft, K., Rademacher, A., & Koch-Schulte, S. (2000). *Voices of the Poor. Can Anyone Hear Us?*, The World Bank.
- Paighami, A. , Abdolmaleki, H., Eivazlou, H., Sharifzadeh, M., & Tanhaye Moqaddam, R. (2023). Examining the general policies of article 44 of the constitution of the Islamic Republic of Iran from the perspective of the democratic economy. *Islamic Economics Studies Bi-quarterly Journal*, 15(2), 405-432. <https://doi.org/10.30497/ies.2024.245063.2185>
- Raghfar, H., & Sorkhedehe, F. (2011). Targeting households in subsidizing program despite of unequal information. *Refahj*, 11(43), 181-207.
- Rashidi, A. (2002). Social security in a democratic society. *Refahj*, 2(5), 47-70. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-1824-fa.html>
- Ravallion, M. (1998). *Poverty Lines in Theory and Practice*. Vol. 133. World Bank Publications.
- Sadeghi, Y. (2010). Relieving poverty and providing welfare for informal settlements with empowerment approach. *Refahj*, 10(37), 155-186.
- Sharma, S., Mehra, D., Akhtar, F., & Mehra, S. (2020). Evaluation of a community-based intervention for health and economic empowerment of marginalized women in India. *BMC Public Health*, 20(1), 1766.
- Taylor, L. (2019). The role of non-governmental organizations in global education: A case study on Sub-Saharan Africa. *Honors Theses*, 1154
- Todaro, M. P., & Smith, S. C. (2014). *Economic Development*. Pearson Education.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2019). Human Development Report 2019: Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. United Nations. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-315-fa.html>

- Vagliasindi, M. (2012). *Implementing Energy Subsidy Reforms: Evidence from Developing Countries*. World Bank Publications.
- Zohorian, M. (2024). Designing a people-centered rural development model based on the experience of the Jihad Construction organization. V. Arshadi & R. Tanhaei Moghadam Golshikhi (Eds.). *Collection of Articles on Popularizing Economy and Resistance Economy*. Research Institute of Islamic Studies in Humanities, Mashhad, Iran.

پیش از انتشار